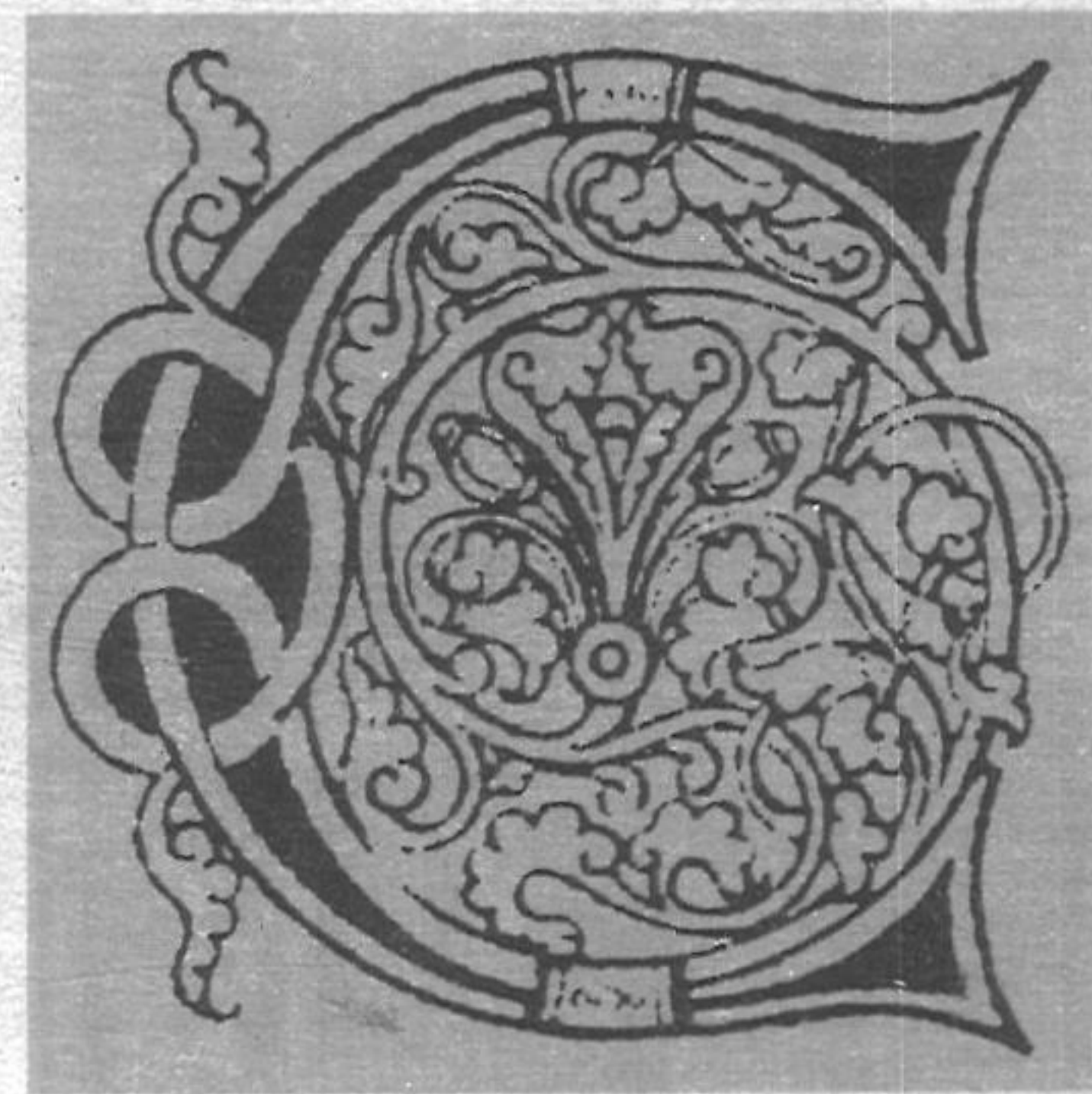

16430/23/2^I

МССЦ

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
14 - 19. 9. 1993.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ
ПРОУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

23 /2

БЕОГРАД, 1995.

СТАНА РИСТИЋ (Београд)

ЛЕКСИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ КАО НОСИОЦИ СТИЛСКЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

1. Предмет излагања овог рада јесте начин представљања стилских информација у једнојезичном описном речнику. Назначени проблем истраживала сам на корпусу из *Речника савременог српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (из 12. тома). Основна начела за представљање стилских елемената значења у овом речнику дата су у *Уџуџицима за обраду Речника* сачињеним после израде прве књиге, а списак ознака (квалификатора) стилских варирања лексичких јединица дат је у *Приручнику за обраду речничке грађе* (штампаном као рукопис у Институту за српскохрватски језик 1972. године). Одређене податке узимала сам и из ових избора.

2. Показало се, наиме, да се у сложеној структури лексичког значења, поред денотативних компонената реализују и конотативне компоненте као и компоненте које се тичу домена употребе лексичких јединица у говору. Ове друге компоненте значења нису у непосредној вези са ентитетима изванјезичне реалности и остварују се на посебном нивоу језичке реализације. То је ниво стила и стилских језичких реализација који као свој посебан предмет изучава стилистика. Тако се у домену употребе лексичких јединица лексички ниво поклапа са стилским нивоом, а лексикографија и лексикологија имају исти предмет изучавања као стилистика. Наравно, то не значи да ће се наведени домен употребе лексичких јединица на исти начин представљати у наведеним дисциплинама. Међутим, заједнички предмет истраживања поставља и заједничке проблеме који би се могли решавати у повезаности лексикографије и лексикологије са стилистиком.

3. Са становишта практичне лексикографије могу се издвојити два проблема: 1) утврђивање оптималног начина представљања стилских елемената у значењу лексичких јединица и 2) успостављање општих, јединствених принципа овог представљања. Други проблем је у вези са првим, а моје истраживање везано је за оба проблема. Иако су неки

принципи утврђени у наведеним *Уйујсївима*, увид у речнички корпус показује да се они не примењују доследно и да не обухватају све случајеве стилског варирања који улазе у лексички систем. У лексикографској пракси јављају се и проблеми идентификације стилских елемената у значењу јединица, одређивања типа стилске информације, утврђивања броја квалификатора и критеријума њихове употребе. Ти проблеми различито се решавају и то не само у различитим речницима него и у оквиру једног речника (нарочито вишетомног на коме ради више аутора). То значи да се наведени проблеми у пракси не решавају системски него од случаја до случаја, а начини тог решавања зависе од лексикографа, од његове језичке и стручне компетенције.¹

4. У наведеном *Речнику* ознаке стилске вредности лексичких јединица дају се у виду скраћенице испред дефиниција, а ако се односе на целу лексему долазе после информација о њеним граматичким и етимолошким карактеристикама. Ако су стилски елементи значења слабије изражени, онда се информација о њима даје описно у склопу дефиниције. У корпусу 12. тома *Речника САНУ* информације о стилским елементима значења исказане су са 94 квалификатора, а у *Приручнику* за обраду речника наведене су 134 скраћенице за могућа стилска варирања јединица у речнику. У помињаним *Уйујсївима* истичу се на општем плану три типа стилских ознака: „квалификативне ознаке” (ознаке „стилске и књижевне вредности”), типа: ботаника, историја, медицина; „језичке ознаке” (ознаке „језичке вредности” јединица), типа: покрајинске, дијалекатске, народне, необичне, застареле, архаичне, фамилијарне, вулгарне и сл. и „стилске ознаке”, типа: иронично, еуфемистично и сл. Наведени типови стилских ознака утврђени су према принципима функционално-стилске, друштвено-историјске и експресивне особености лексичких јединица. Ови општи принципи потврђени су и у речничком корпусу, с тим што је друштвено-историјски принцип комплексан јер обухвата више критеријума за стилско обележавање лексичких јединица. Лексика представљена по овом принципу одражава друштвено-историјски развој језика са свим кључним елементима који се тичу лексичких јединица: учесталости употребе, порекла, просторне заступљености, друштвено-временске условљености, социјалне раслојености, нормативне оцене и сл. Зато би се, независно од броја квалификатора који се јављају у појединим речницима, могла издвојити три општа принципа за утврђивање стилске обележености лексичких јединица. То су: ф у н - к ц и о н а л н о - с т и л с к и , д р у ш т в е н о - и с т о р и ј с к и и е к с п р е с и в н и принцип. У основи сва три принципа су стилске вредности лексичких јединица које се на стилском плану реализују у

---

¹ Исп. Медникова Э. М., 1988, 145-150 и Скляревская Г. Н., 1988, 150-155.

вези са типом функционалног стила (функционално-стилски принцип) или и вези са естетским (нормативним) и емоционалним елементима стила (друштвено-историјски и експресивни принцип)². Дакле, у лексичком систему, како показује речнички корпус, одражавају се само наведени видови стилских појава³.

5. Најпре ћемо размотрити примену функционално-стилског принципа у одређивању стилских елемената значења и у употреби одговарајућих квалификатора. Речнички корпус показује велики број квалификатора који се заснивају на овом принципу. Показало се да се тај број не може лимитирати због сталног увођења нових ознака за новооткривене области људског сазнања. Ови квалификатори не експлицирају функционалне комплексе, међустилове, стилове, подстилове и жанрове⁴, него области у којима се маркиране јединице употребљавају. Њихово јављање у неком контексту упућује на специјалну употребу, на неки функционални стил. На лексичком плану се тако издвајају различити слојеви лексичких јединица.

5.1. Најзапаженији такав слој у речнику чине јединице које су маркиране као *термини*. Употреба термина везана је искључиво за научни стил. Они носе ознаку научне области у којој функционишу као термини. Тако се јављају ознаке типа: математика, биологија, хемија, фијлозофија, лингвистика, астрономија, информатика и сл. Речнички корпус показује два типа термина. Један тип обухвата „чисте” термине који реализују само дефинициону функцију и чије се значење подударно са научним појмом. У нашем корпусу то су термини типа: *маринизам, меридијан, мермер, мейџорити, мейџорика, мейџорафора, мейџонимија, минерал, многоуџао, модалан, модалност, мишомор, маларија, множеник* и сл.

Други тип обухвата јединице које нису „чисти” термини а које се одликују двоструком функцијом: номинационом и дефиниционом. Термини овог типа настају *терминализацијом* јединица опште лексике или *лексикализацијом* термина. Обе појаве - и терминализација и лексикализација морају се на одговарајући начин представити у описној лексикографији.

Појава терминализације јавља се кад полисемичне речи опште употребе реализују специјално значење и ограничену употребу. У описном речнику ова стилски маркирана значења представљају се после неутралних значења. Лексеме овог типа испољавају термилошки карактер у више научних области, што се у описним речницима, такође,

² О естетским и емоционалним елементима стила в. Мукаржовски Ј., 1986, 7-47 и Тошовић Б., 1988, 7-8, 105-114.

³ Исп. Скљаревская Г.Н., 1988, 150-155.

⁴ Исп. Тошовић Б., 1988, 79-96, 170-171.

мора представити. У нашем корпусу то су лексеме типа: *мекоћа, максимум, маса, мера, минијату̀ра, множина, модулација, модел, мембрана, марамница, млаз, међица, мамуза, множи́и (се), мења́и (се)* и сл.⁵

У описној лексикографији представља се и појава лексикализације термина. Њихова општа неутрална нетерминолошка значења наводе се после основног терминолошког значења. Општа значења развијају се обично преко фигуративне и експресивне употребе термина. У нашем корпусу ову појаву потврђују термини типа: *малокрван, месечар, манија, машина, модернизам, моделова́и, минус, мелодрама, мелодија, мей̀а-морфоза* и сл. Посебан случај лексикализације показују зоолошки термини који реализују полисемију преко фигуративних и експресивних значења. Ови зооморфизми⁶ употребљавају се у експресивном изражавању као речи одмила, речи којима се неке повлађује, ласка или као речи којима се исказује презир, ругање и исмејавање. У нашем корпусу то потврђују речи типа: *мачка, мачак, медвед, маму́и, миш* и сл.⁷ На другачији начин опште, нетерминолошко значење реализују термини из области хемије, ботанике, агрокултуре и сл. Они полисемичност остварују тако што означавају и производе настале од њих, затим оно што изгледом или било којим својством подсећа на њих и сл.⁸

5.2. Поред термина специјалну употребу имају јединице које су везане за човекову професионалну, радну, духовну и сл. оријентацију. Њихови квалификатори експлицирају области у којима се употребљавају. Тако се јављају ознаке типа: *банкарство, економија, индустрија, поморство, техника, спорт, финансије, шумарство, школство, вајарство, сликарство, књижевност, позориште, нумизматика, занатство, пчеларство, рибарство, православље, католичанство, религија, црква, митологија* и сл.⁹ У основи овако богате стилске раслојености лексичких јединица у одговарајућем контексту могу се идентификовати и неки функционални стилови. Тако ознаке типа: *администрација, право, политика, дипломатија* и сл. упућују на то да су маркиране јединице употребљене у контексту административног стила. Неки квалификатори упућују и на стилске комплексе. Тако ознака „војска”, „војни” експлицира функционални комплекс у коме ове маркиране јединице функционишу; затим јединице са ознакама: *религијски, црквени, православни, католички, теолошки* и сл. упућују на контекст сакралног функционалног комплекса. Ознаке типа: *поморство, техника, музика, књижевност, медицина, пчеларство,*

⁵ О терминализацији и појавама у вези с њом исп. Митрофанова О. Д., 1985, 7-47.

⁶ Исп. Прищепчик А. М., 1988, 210-213.

⁷ О експресивној употреби речи овог типа в. Дешић М., 1982, 71-85.

⁸ Исп. Чупашева О. М., 1988, 112-115.

⁹ О речима са значењем духовне оријентације в. Бельчиков Ю. А., 1988, 30-35.

рибарство и сл. одређују маркиране јединице као јединице професионалног, струковног функционалног комплекса.

5.3. Преглед примене функционално-стилског принципа у представљању стилских варирања лексичких јединица у наведеном описном речнику показује извесну недоследност и неравномерно показивање стилских особености свих функционалних стилова. Тако су у речничком корпусу изостале лексичке особености књижевно-уметничког, разговорног и публицистичког стила. У речничкој грађи јављају се квалификатори који би могли упућивати на поменуте стилове, типа: разговорни, књишки, песнички, новинарски и сл., али наведене ознаке не мартирају лексичке јединице по функционалном стилу него по комплексима по којима се узвишеном стилу (књишки, песнички) супротставља просто-народни (колоквијални) говор (разговорни, новинарски). За стандардни језик ови квалификатори имају и вредност нормативне оцене којом се маркиране лексеме дисквалификују из општег лексичког фонда. На стилском плану овакве лексичке јединице могу бити показатељи особености стила. Тако нпр. квалификација „разговорно” упућује на експресивно-стилско нијансирање значења у колоквијалном говору¹⁰.

6. Друштвено-историјски принцип примењује се у одређивању ознака типа: народни, разговорно, фамилијарно, нераспрострањено, необично, некњижевно, варваризам, калк, кованица, неологизам, шатровачки, дијалекатски, покарјински, застарело, архаично, историјски и сл. Број ових квалификатора је ограничен, али њихова употреба у лексикографској пракси показује највише недоследности. Већ је истакнуто да квалификатори издвојени по овом принципу одражавају стилске особености које су у вези са друштвено-историјским развојем језика и са сталним променама у лексичком систему. Промене у развоју одређују се према лексичком фонду актуалног језичког стандарда, што квалификаторима даје вредност нормативне оцене. Лексичко нормирање је подложно субјективној оцени па је зато непожељно у описној лексикографији која тежи објективном представљању лексичких чињеница. Ови квалификатори експлицирају видове ограничености употребе: по учесталости (необично, нераспрострањено); по пореклу (варваризам, калк, кованица); по социјалној раслојености (студентски, ђачки, шатровачки); по норми (песнички, књишки, народно, фамилијарно, разговорно, некњижевно); по просторној заступљености (покрајински, дијалекатски); по временској обележености (застарело, архаично, историјски, неологизам). Овако маркиране јединице у лексичком систему имају нижи статус у односу на јединице језичког стандарда, али на стилском плану

¹⁰ О лексичким специфичностима разговорног стила исп. Земская Е. А., 1987, 3-47.

оне се јављају као средства стилског нијансирања и одређених стилских ефеката (естетског нпр.).

7. По експресивном принципу¹¹ одређују се ознаке типа: шаљиво, иронично, погрдно, презриво, подругљиво, пејоративно, хипокористично, еуфемистично и сл. Употреба овако маркираних јединица у контексту упућује на оне функционалне стилове за које су карактеристични емоционално-експресивни елементи значења. То су књижевно-уметнички и разговорни стил. Ознаке овог типа углавном експлицирају експресију остварену употребом маркиране јединице.

8. Преглед стилских информација на корпусу једнојезичног описног речника показује да су оне у овом типу речника представљене великим бројем ознака (квалификатора). То значи да се стилска слојевитост лексичких јединица у употреби одражава и на лексичком - језичком плану. У лексичком систему одражавају се само неки видови стилских појава. То су функционално-стилске, естетске (нормативне) и експресивне стилске особености. Оне се јављају у основи принципа по којима се одређују квалификатори за стилске особености појединачних лексичких јединица. Наш речнички корпус показује три таква принципа: функционално-стилски, друштвено-историјски и експресивни. Доследна примена наведених принципа у представљању стилских варирања лексичких јединица у описној лексикографији показала би неке системске особености стилских појава и на лексичком и на стилском плану, што би било значајно и за стилистику као научну дисциплину о стилу.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан Ју. Д., 1988: Апресјан Ју. Д., „Типы коммуникативной информации для толкового словаря”, *Язык: система и функционирование*, „Наука”, Москва 1988, 10-22.
- Бельчиков Ју. А., 1988; Бельчиков Ју. А., „О культурном конотативном компоненте лексики”, *Язык: система и функционирование*, „Наука”, Москва 1988, 30-35.
- Беркович Т. Л., 1988: Беркович Т. Л., „Содержание и функции помет для терминологической лексики в общих словарях разных типов”, *Словарные категории*, „Наука”, Москва 1988, 206-210.
- Дешић М., 1982: Дешић Милорад, „Експресивна лексика у српскохрватском језику”, *Научни саставак слависта у Вукове дане 11/2*, Београд 1982, 71-85.

¹¹ О експресивним елементима значења у лексичком систему в. Дешић М., 1982, 71-85 и Медникова Э. М., 1988, 145-150.

- Земская Е. А., 1987: Земская Е. А., *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*, „Русский язык”, Москва 1987.
- Копорская Е. С., 1988: Копорская Е. С., „Семантическое развитие слова и функционально-стилистические сферы языка”, *Язык: система и функционирование*, „Наука”, Москва 1988, 123-134.
- Медникова Э. М., 1988: Медникова Э. М., „Адекватность лексикографических помет стилистическим характеристикам слова”, *Словарные категории*, „Наука”, Москва 1988, 145-150.
- Митрофанова О. Д., 1985: Митрофанова О. Д., *Научный стиль речи: проблемы обучения*, *Русский язык*”, Москва 1985.
- Мукаржовски Ј., 1986: Мукаржовски Јан, *Стируктура јесничког језика*, Библиотека: Тумачење књижевности књ. 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1986.
- Мурат В. П., 1988: Мурат В. П., „Стилистическая система современного русского языка по данным „Словаря русского языка” С. И. Ожегова (Изд. 14-е, 1982)”, *Словарные категории*, „Наука”, Москва 1988, 134-139.
- Прищепчик А. М., 1988: Прищепчик А. М., „Принципы подачи зооморфизмов в словаре”, *Словарные категории*, „Наука”, Москва 1988, 210-213.
- Силверман К., 1986: Силверман Каја, „Од знака до субјекта, кратка историја”, *Три програма*, Београд 1986, 325-368.
- Симић Р., 1991: Симић Радоје, *Увод у филозофију стила*, „Свјетлост”, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1991.
- Скляревская Г. Н., 1988: Скляревская Г. Н., „Лексикографическая стилистика: состояние и проблемы”, *Словарные категории*, „Наука”, Москва 1988, 150-155.
- Тошовић Б., 1988: Тошовић Бранко, *Функционални стилови*, „Свјетлост”, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево 1988.
- Чупашева О. М., 1988: Чупашева О. М., „Принципы семантизации неличных имен существительных в толковых словарях”, *Словарные категории*, „Наука”, Москва 1988, 112-115.

ИЗВОРИ И ПРИРУЧНИЦИ

- Приручник: *Приручник за обраду речничке грађе* (штампано као рукопис), Институт за српскохрватски језик, Београд 1972.
- Р. САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика XII*, Српска академија наука и уметности, Београд 1984.
- Упутства: *Упутства за обраду Речника САНУ* (штампано као рукопис после израде прве књиге речника), Институт за српскохрватски језик, Београд.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ - НОСИТЕЛИ СТИЛИСТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

- Резюме -

В настоящей работе устанавливаются общие принципы последовательного определения квалификатора стилистических варьирований лексических единиц. Материалом для этого анализа послужили стилистические информации, содержащиеся в толковом словаре сербского языка (13-ый том Словаря САНИ). Принципы здесь следующие: *функционально-стилистический*, *общественно-исторический* и *экспрессивный*. Основу этих принципов составляют функционально-стилистические, эстетические (нормативные) и экспрессивные стилистические особенности. Последовательное применение перечисленных принципов в описательной лексикографии содействовало бы проявлению системных особенностей стилистических явлений не только на лексическом уровне, но и в стилистическом плане. Это было бы важно и для стилистики, научной дисциплины о стиле.

Стана Ристич